

ПОЗОВНА ДАВНІСТЬ – СТРОК ЗАХИСТУ ПОРУШЕНОГО ПРАВА ЗА ПОЗОВОМ ОСОБИ

Гуйван Петро Дмитрович,

заслужений юрист України,
докторант

Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України

Дана наукова стаття присвячена дослідженню такого юридичного явища, як позовна давність. Підкреслюється, що це не період для звернення до суду (попри невірну нормативну кваліфікацію), бо то є процесуальним строком, а час, протягом якого особа, за умови вчинення нею односторонньої активної дії – пред'явлення позову, набуває можливості судового захисту порушеного суб'єктивного права. Саме таке визначення відтворює матеріально-правову сутність даного темпорального чинника. В роботі детально розглянуте питання про сферу матеріальних вимог, які підлягають охопленню правовим інститутом позовної давності. Наголошується, що давнісний механізм не поширюється на низку вимог, які сутнісно не є цивільними, а також таких, що не реалізуються у судовому порядку. Але навіть не усі цивільно-правові вимоги можуть задавнюватися. При цьому вказується, що українське цивільне законодавство стосовно окремих категорій відносин взагалі не визначилось щодо можливості задавнення певних домагань, що є його суттєвим недоліком. Наразі вирішення цих питань віддано на відкуп судівництву, що, як загалом визнано, не є найліпшим способом вирішення проблеми. Крім того, такий підхід призводить до триваючої полеміки в доктрині з приводу фактичного впливу давності на такі відносини. Досліджені наукові концепції стосовно неможливості задавнення деяких вимог, які в зв'язку з їхніми особливими властивостями взагалі не спроможні задавнюватися, бо з огляду на їхню правову природу не може існувати підстав для початку перебігу давнісного строку. Проведений ретельний аналіз дозволив встановити чесноти і вади відповідного національного регулятивного механізму. Як позитив визнано вирішення питання про непоширення давності на вимоги про скасування нормативних актів (ст. 264 Кодексу адміністративного судочинства) та позиція законодавця щодо темпорального оцінювання так званих «триваючих порушень». До недоліків слід віднести те, що законодавець іноді невиправдано надав позовної форми тим (а не форми окремого провадження про встановлення факту) захисним відносинам, які за своєю природою цього зовсім не потребували. Відтак і застосування давності до таких вимог – неправильне.

Ключові слова: задавнення домагання, захист порушеного права, строк.

Guyvan Petro. Limitation of claims – the period of protection of a violated right by a person

This scientific article is devoted to the study of such a legal phenomenon as the statute of limitations. It is emphasized that this is not a period for going to court (despite the incorrect regulatory qualification), because that is a procedural term, but the time during which a person, on the condition that he commits a unilateral active action - filing a lawsuit, acquires the possibility of legal protection of the violated subject objective law. This definition reproduces the material and legal essence of this temporal factor. The work examines in detail the issue of the scope of material requirements that are subject to coverage by the legal institution of statute of limitations. It is emphasized that the ancient mechanism does not apply to a number of claims that are essentially non-civil, as well as those that are not implemented in court. But even not all civil law claims can become statute-barred. At the same time, it is indicated that the Ukrainian civil legislation in relation to certain categories of relations has not determined at all the possibility of statute of limitations for certain claims, which is its essential drawback. Currently, the resolution of these issues is entrusted to the judiciary, which, as is generally recognized, is not the best way

to solve the problem. In addition, this approach leads to an ongoing controversy in the doctrine regarding the actual effect of the statute of limitations on such relationships. Researched scientific concepts regarding the impossibility of statute of limitations for some claims, which due to their special properties cannot be statute-barred at all, because given their legal nature, there can be no grounds for the beginning of the statute of limitations. The thorough analysis made it possible to establish the merits and demerits of the relevant national regulatory mechanism. The resolution of the issue of not extending the statute of limitations to demands for the cancellation of normative acts (Article 264 of the Code of Administrative Procedure) and the legislator's position regarding the temporal assessment of so-called "ongoing violations" were recognized as positive. The shortcomings should include the fact that the legislator sometimes unjustifiably provided a claim form (rather than the form of a separate fact-finding proceeding) to protective relationships that by their nature did not need it at all. Therefore, the application of the statute of limitations to such demands is incorrect.

Key words: *statute of limitations for harassment, protection of the violated right.*

Предметом позовної давності є право особи на отримання судового захисту свого порушеного права. Таке право ще зветься матеріальним правом на позов або домаганням, отже домагання є тим юридично значимим явищем, строк існування якого обмежується позовною давністю. Саме в такому сенсі слід розуміти формулювання давності як строку для захисту права, де поняття тривалості судового захисту визначається як строк існування можливості його отримання при зверненні з позовом протягом цього часу, а не як час для здійснення правосуддя чи строк для звернення до юрисдикційного органу. Вказана можливість отримати судовий захист і є правом на захист за позовом праволодільця в сенсі коментованої доктрини. І саме вона (можливість судового захисту свого порушеного права) припиняється зі спливом позовної давності, в чому, до речі, дослідники проблеми майже достатні [1, с. 12; 2, с. 9]. Позовна давність є часовою межею одного із елементів права на захист. Нею погашається право на звернення з вимогою про прийняття рішення про захист [3, с. 6]. Тривалість повноваження на реалізацію такої можливості і визначає позовна давність. Тож, насправді, позовна давність є часом, протягом якого особа, за умови вчинення нею односторонньої активної дії – пред'явлення позову, набуває можливості судового захисту порушеного суб'єктивного права.

При реалізації заявником свого права на позов публічно-правова вимога про захист права спрямовується на адресу державного органу, а матеріально-правова вимога адресується відповідачеві. Отже, право на позов у матеріальному

сенсі – це можливість через посередництво суду (яке здійснюється у процесуальній формі) примусово здійснити захист свого суб'єктивного цивільного права. Пред'явлення позову є одним із проявів реалізації охоронного матеріального права, яке після порушення набуло, зокрема, властивості бути здійсненим примусово. З цього боку справедливим виглядає твердження С.І. Вільнянського, за яким матеріальне право на позов – це право на отримання примусової реалізації свого суб'єктивного права, навіть поза волею зобов'язаної особи [4, с. 180]. При цьому ще раз мусимо підкреслити, реалізація позовного домагання є лише однією з низки правомочностей, що входять до складу охоронного відношення. Особа може і не здійснювати свого права на отримання примусового захисту. Той факт, що звернення за судовим захистом є правом, а не обов'язком його носія, вже давно є безспірним. А.Л. Боровиковський ще у 19 столітті вказував, що кожен вправі скористатися своїм правом тією мірою, якою йому бажається, – захищати його від порушень чи терпіти їх [5, с. 7]. Тож теза про погашення суб'єктивного права як кара за його нездійснення має давню критичну оцінку.

Цивільний закон при регулюванні питань, пов'язаних із задоволенням охоронно-правових вимог, постулює позовну давність як загальне явище для усіх домагань [6, с. 599]. Разом із тим він же наводить низку виключень із даного правила. Утім, в нашій цивілістичній доктрині продовжується полеміка стосовно сутності певних врегульованих законом охоронно-правових вимог, які, зважаючи на їхню внутрішню сутність, не можуть бути

предметом задавнення. Йдеться про деякі вимоги, які в зв'язку з їхніми особливими властивостями взагалі не спроможні задавнюватися, оскільки не може існувати підстав для початку перебігу давнісного строку. Саме з огляду на їхню правову природу, а не у зв'язку з приписом закону, на них, на переконання вчених, не поширюються правила інституту позовної давності. Окремі позиції дослідників даного питання, що лежать в площині бажаного коригування відповідного законодавства (*de lege ferenda*), викликають інтерес і мають бути враховані при побудові нормативного матеріалу та формуванні судової практики.

Передовсім, слід ще раз підкреслити, що не можуть відноситися до предмету позовної давності охоронно-правові повноваження, які реалізуються без залучення судових органів. Зокрема, до них відносяться право особи на застосування заходів оперативного впливу. Таким, наприклад, є право відмовитися від договору у зв'язку з його невиконанням чи неналежним виконанням іншою стороною [7, с. 48]. Інший приклад: при порушенні підрядником умов договору замовник вправі самотійно або з залученням інших осіб виправити недоліки і вимагати відшкодування своїх витрат чи відповідного зменшення плати за роботу (ч. 1 ст. 852 ЦКУ). Подібні повноваження виникають у покупця неякісної речі у разі самотійного усунення ним дефектів: він теж може вимагати від продавця повернення здійснених витрат (ч. 1 ст. 678 ЦКУ). Який зміст даного охоронного правовідношення та який строк реалізації вказаного права кредитора? В.В. Луць вказує, що кредитор може здійснити вказані вимоги протягом позовної давності [8, с. 106]. Проте незрозумілим залишається питання, за якою саме з них тече вказана давність і від якого моменту вона має обчислюватися? На наше переконання, позовна давність не має жодного відношення до періоду здійснення наведених повноважень. Що ж стосується тривалості їхньої реалізації, то нами вже буди проведені відповідні дослідження у цій царині та надані пропозиції для їх нормативного відтворення [9, с. 99–100]. Також помилковим є твердження про широке застосування позовної давності – не лише при позовному судовому захисті порушеного

суб'єктивного права, а й у інших охоронних взаєминах – при розгляді справ окремого провадження та податкових спорів, у товариському суді тощо [10, с. 63].

Та, звісно, більш цікавими є наукові дослідження, присвячені питанням про непоширення давнісних строків на охоронні вимоги в межах реалізації позовного домагання. Розберемо їх детально та порівняємо з сучасним українським законодавчим правовим підходом. Скажімо, досить логічною виглядає теза щодо неможливості застосування давності до позовних вимог про визнання недійсними (нечинними) нормативних правових актів та рішень органів влади, місцевого самоврядування. Адже вказаний документ, будучи актом тривалої дії, у разі його об'єктивної незаконності продовжує порушувати суб'єктивне матеріальне право, незалежно від часу звернення до суду [11, с. 13]. Він поширюється на невизначене коло осіб та не має разової дії в часі [12, с. 15].

Власне, відмова у задоволенні позовних вимог з огляду на пропуск уповноваженим суб'єктом давнісного строку фактично означає таке: при розгляді справи судом було встановлено порушення належного позивачеві суб'єктивного цивільного права з боку відповідача саме тим способом, який вказаний у заяві, але час для звернення за судовим захистом цього права сплив. Отже, відмовивши в захисті порушеного права за спливом давності, суд одночасно констатує, що воно було порушене саме в результаті прийняття незаконного акту. Іншими словами, суд фактично визнає незаконність акту, але не задовольняє вимогу про визнання його таким. Однак даний акт поширюється на всіх учасників відносин, і його недійсність може бути встановлена за позовом будь-кого з них. Тож, мабуть, недоцільно було б встановлювати різні строки захисту суб'єктами одного й того ж права залежно від певних факторів, наприклад, часу створення юридичної особи [13, с. 11].

У Росії питання про фактичне незадавлення вимоги про визнання недійсним і скасування акту нормативного характеру законодавчо не вирішено, воно врегульоване на рівні судового правозастосування. Україна пішла іншим шляхом, більш правильним і доцільним. Раніше у ст. 268 ЦК України до вимог, стосовно яких не засто-

совується позовна давність, були віднесені і такі, які стосувалися визнання незаконним і скасування актів нормативного та ненормативного характеру про визнання незаконним правового акта органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, яким порушено його право власності або інше речове право. Наразі, з огляду на те, що подібні спори віднесені до юрисдикції адміністративного судочинства, це правило вилучене із Цивільного кодексу і відтворене нормою статті 264 КАС України, яка встановлює, що нормативно-правові акти можуть бути оскаржені до адміністративного суду протягом усього строку їх чинності. Таким чином, у законодавчому акті відображено принцип щодо фактичної неможливості задоволення подібної вимоги. При цьому попередньому правилу надано більш реального змісту із забезпеченням ширшого застосування, не обмежуючись лише захистом права власності.

У науці ведеться полеміка стосовно порядку та строків захисту у випадку порушення права, що триває в часі. Існує доктринальне напрацювання цього аспекту. Теорія триваючого порушення вельми популярна у цивілістиці. Відповідно до неї окремі порушення (в тому числі права власника на користування річчю) мають триваючий характер. За даного стану відношення відбувається безперервна низка окремих порушень суб'єктивного права. За кожним з них від моменту порушення виникає охоронне домагання і починається окремий перебіг давнісного строку. Останній з них почнеться фактично перед закінченням порушення і припиниться через три роки. Для практичного застосування даного юридичного підходу це означає, що давність за вимогами про припинення триваючого порушення, починаючись від первинного моменту, не закінчується (що, власне, те ж саме, що і непоширення її на вимоги, які витікають з даного порушення).

Питання, що пов'язані із можливістю задоволення позовних вимог із триваючого правопорушення, були нами детально досліджені в іншій роботі [14, с. 405–410]. Тож, не повторюючи наведену у ній аргументацію, лише зазначимо, що сучасне українське цивільне законодавство у загальному вигляді не сприймає ідеї

щодо незастосування давності до вимог з триваючих порушень. Вважаємо, що така позиція є досить виваженою, позаяк у іншому разі визначенням триваючого можна охопити велику кількість порушень суб'єктивного цивільного права особи. Але у сфері спеціального правового регулювання цілком припустимими є запровадження правила про незастосування позовної давності до окремих вимог із триваючих порушень, скажімо, таких, що посягають на право власника щодо користування річчю [3, с. 8].

Протягом тривалого часу досить дискусійними у літературі були твердження про непоширення інституту позовної давності на правовстановлювальні позови та позови про визнання (позитивні – щодо підтвердження існування права та негативні – стосовно підтвердження відсутності права) [15, с. 140–142; 16, с. 22]. Це пояснювалося тим, що в даному випадку відсутнє порушення права, а є лише побоювання позивача щодо його можливого порушення. На підтвердження вказаної тези наводився досить вагомий аргумент: визнання права є одним із способів його захисту, але сенс будь-якого захисту втрачається, якщо суд винесе рішення на кшталт «у позивача є право (і в цьому контексті – суд погодиться з позовними вимогами), але воно за давністю позбавлене права на захист. Наведена точка зору загалом заслуговує на увагу та поряд із цим потребує певного коригування. Дійсно, щодо зазначених вище вимог застосування позовної давності має свої особливості, які дозволяють їх ототожнювати з фактичним незастосуванням правового інституту. Але то відбувається зовсім не внаслідок відсутності правопорушення. Розвиток подібної концепції може призвести до абсурдного висновку про можливість існування позовного домагання без порушення охоронюваного права. Справа в іншому.

Давайте більш детально оцінимо можливість чи неможливість задоволення позовних вимог, спрямованих на досягнення визначеності щодо наявності або відсутності в уповноваженої особи певного цивільного суб'єктивного права. Можливість звернення до суду, як і в інших випадках, у особи, що прагне визнання свого права, з'являється лише у разі його порушення чи оспорювання іншими особами. Якщо суд

при розгляді спору встановить, що на час звернення з позовом суб'єктивно право позивача не було порушене, він мусить відмовити у позові. Точка зору про існування позовних вимог до особи, яка не є порушником матеріального суб'єктивного права (що виключає задоволення такої вимоги) [17, с. 256–258], видається нам необґрунтованою. Отже, однією з важливих передумов для виникнення права на позов в матеріальному сенсі є порушення матеріально-правового регулятивного відношення зобов'язаною за ним особою. Від цього починається позовна давність і жодних виключень із загального правила законодавства для зазначених випадків не містить.

Питання, власне, полягає у тривалості повноваження на таку вимогу. При цьому, з огляду на відмінні темпоральні характеристики регулятивних взаємин для абсолютних та зобов'язальних відносин, воно може мати різний зміст. Якщо правила інституту позовної давності поширюються на коментовані вимоги, то різниці у його застосуванні до вимог, що впливають із порушення абсолютних чи зобов'язальних відносин, немає: домагання триватиме упродовж встановлених давнісних строків. Коли ж означені вимоги не задовнюються, проявляється істотна відмінність. Для порушень, що впливають із абсолютних відносин, позовне домагання належить особі протягом всієї тривалості її регулятивного права. Тоді як вимоги, що виникають із порушення відносин взаємин, як правило, не можуть стосуватися наявності чи відсутності у суб'єкта певного регулятивного права, бо саме від часу правопорушення воно припинилося. Такі вимоги можуть мати лише ретроспективну спрямованість на кшталт домагань про визнання правочинів недійсними на момент їхнього укладення [18, с. 23].

Порушення чи оспорювання права, як підстава для його захисту шляхом визнання, як правило, є триваючою дією. В такому разі, здавалося б, теж можна застосувати теорію про триваюче порушення, яка згадувалася у попередніх абзацах: правопорушення можна уявити як низку перманентно триваючих порушень, і від кожного з них починається свій окремий перебіг позовної давності [19, с. 65–66]. Адже рішення суду з питання про наявність чи

відсутність правовідношення нічого в ньому самому не змінює, а лише констатує та підтверджує те, що об'єктивно склалося до, поза та незалежно від судового розгляду. Звідси – висновок про доцільність законодавчого встановлення правила, що на подібні вимоги давність не поширюється [20, с. 11], це логічніше, ніж щомиті протягом триваючого порушення обчислювати новий давнісний строк, що, зрештою, забезпечує однаковий правовий результат.

Скажімо, суб'єкт А протягом п'яти років вчиняв різні дії, що свідчили про невизнання ним права суб'єкта Б. Виходячи з викладеного вище, останній може пред'явити позов про визнання свого права в будь-який момент протягом строку від початку порушення до його закінчення. Очевидно, що з припиненням порушення (невизнання чи оспорювання права) припиниться і право на позов про визнання (а також уявна давність, що почалася від кожного з низки порушень та ще не спливла до моменту припинення порушення). Разом із тим з даного правопорушення у повноважної особи можуть виникнути й інші вимоги, що будуть задовнюватися за загальним правилом. Ці домагання, що витікають з вказаного правопорушення, будуть мати свій строк існування: щодо відшкодування збитків – три роки від моменту їх нанесення, щодо припинення певної дії – такий же час від моменту її вчинення (з урахуванням, звичайно, терміну, коли про такі порушення стало відомо уповноваженому) тощо.

Сказане також стосується вимоги про припинення дії, що порушує право користування майном власника (так званої негаторної). Тут теж порушення триває весь час. Якщо застосовувати правило триваючого правопорушення, тоді позовна давність спливає від дня останньої дії, що порушує право користування, і триватиме три роки. Однак, як ми вже вказували, теорія триваючого порушення не може бути покладена в основу для визначення кола вимог, на які позовна давність не поширюється. Адже, якби чинне законодавство пристало на таку думку, то під визначення триваючого можна було б підвести більшість порушень суб'єктивного цивільного права особи: неповернення речі після закінчення договору оренди, невчинення платежу після обумовле-

ної дати, порушення права володіння чи користування річчю тощо [14, с. 407–409]. То як же бути з обчисленням давнісного строку в таких випадках? Звісно, найліпший варіант – визначати окремі з подібних вимог у спеціальній статті закону, як то, приміром, зроблено у ч. 5 ст. 208 ЦК РФ щодо негаторного позову.

А як же у нашому правовому полі? Мусимо констатувати, що національний законотворець припустився меншої визначеності у цих питаннях, ніж наші сусіди. Ми обрали судовий спосіб вирішення проблеми. А це набагато менш легітимно та і стабільності в унормуванні не додає. Можна, звичайно, погодитися, що в окремих випадках, коли виглядає недоцільним застосовувати давність до відповідних вимог, заради усунення невизначеності у правовідношенні застосовується судовий розсуд [21, с. 81]. Але такий підхід можливий виключно за умови, що вказані вимоги будуть спрямовуватися не проти правопорушника, а на встановлення правозастосовним органом того чи іншого факту. У літературі до таких, що не підлягають задавнюванню, відносять, наприклад, вимоги про визнання особи такою, що втратила право на користування житловим приміщенням [7, с. 64]. За даних обставин пред'явлення відповідної вимоги не буде вважатися здійсненням охоронного домагання, його радше слід кваліфікувати як реалізацію регулятивного права особи на встановлення факту. Відтак і форма судового розгляду мусить бути не позовною, вказане регулятивне право

повинне здійснюватися за відповідною заявою зацікавленої особи непозовного характеру. Сучасне законодавство цілком слушно не застосовує давнісних строків щодо захисту права (більшість вчених вважає, що мова йде про захист інтересу) при розгляді справ окремого провадження, а пропозиції щодо задавнення подібних заяв є непереконливими.

Виходячи з наведених міркувань, можна дійти висновку, що наразі проблема полягає в тому, що законодавець іноді не виправдано надав позовної форми тим захисним відносинам, які за своєю природою цього зовсім не потребували. Вказаний підхід не може визнаватися вдалим. Він не узгоджується з теорією, що шляхом пред'явлення позову реалізується охоронне матеріальне право його носієм. У свою чергу, суб'єктивне право на позов може виникнути лише після порушення регулятивного відношення, поки порушення немає – вказане право відсутнє¹. Це значною мірою стосується вимог про визнання. Скажімо, навряд чи можна погодитися з тим, що питання про встановлення нікчемності правочину має відбуватися в позовному провадженні, а відтак і про задавнення відповідних вимог. Ми також вважаємо за необхідне запровадження непозовного механізму для судового визнання права в окремих випадках (наприклад, втрата документів).

¹Слід відзначити, що визнання права може відбутися шляхом встановлення певного факту, юридично значимого для його існування. Але таке визнання відбувається не в позовній формі і, строго кажучи, його не можна вважати способом захисту права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Романюк В.А. Позовна давність у цивільному праві : автореф. .. дис. канд. юрид. наук. Хмельницький, 2018. 23 с.,
2. Шатковський Я.М. Проблемні питання щодо застосування позовної давності у вирішенні господарських спорів. *Юридична наука*. 2014. № 12. С. 7–16.
3. Цікало В.І. Давність у цивільних правовідносинах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2004. 19 с.
4. Вильнянский С.И. Лекции по советскому гражданскому праву. Харьков : Изд-во ХГУ, 1958. Ч. 1. 339 с.
5. Боровиковский А. Отчет судьи. Давность. Санкт-Петербург, 1892. Т. 2. 260 с.
6. Oertmann P. Burgerliches Gesetzbuch. I Buch. Allgemeiner Teil. Berlin, 1898. 720 s.
7. Крашенинников Е.А. Понятие и предмет исковой давности. Ярославль, 1997. 86 с.
8. Луць В.В. Строки в цивільних правовідносинах. Конспекти лекцій з спецкурсу. Львів : ЛДУ, 1992. 108 с.
9. Гуйван П.Д. Деякі питання своєчасності застосування охоронно-правових оперативних заходів. *Право та управління*. 2011. № 1. С. 95–102.
10. Єфімов О., Гулик А. Позовна давність. *Бізнес, Бухгалтерія*. 2004. № 34. С. 62–66.
11. Гуйван П.Д. Действие во времени нормативных актов. *Юридическая практика*. 2005. № 22. С. 12–13.
12. Гуйван П.Д. Проблеми судового захисту порушеного суб'єктивного права особи. *Міліція України*. 2003. № 12. *Науково-практичний збірник «Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженні вчених»*. 2003. № 24. С. 13–17.
13. Святогор О. Окремі аспекти застосування інституту позовної давності. *Юрид. вісник України*. 2001. № 37. С. 11.
14. Гуйван П.Д. Позовна давність : монографія. Харків : Право, 2012. 450 с.
15. Штутін Я.Я. Лекції з радянського цивільного процесу. Київ : Вид-во КДУ ім. Т.Г. Шевченка, 1954. 334 с.
16. Штефан О. Позови про присудження у справах, які виникають зі спірних авторсько-правових відносин. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2015. № 1. С. 19–26.
17. Цивільний процес України : підручник / за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонвої, Н.Ю. Голубевої. Київ : Істина, 2011. 536 с.
18. Гуйван П.Д. Зміст та часові чинники охоронних вимог про незаконність правочинів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції ; Дніпропетровський нац. Ун-тет ім. Олеся Гончара*. 2017. 2016. № 6. С. 20–25.
19. Гуйван П.Д. Особливості правового регулювання темпоральних чинників цивільного правовідношення при порушенні суб'єктивного права особи. *Правова позиція*. 2021. № 1(30). С. 63–67.
20. Болотников И.М. Проблемы исковой давности в советском гражданском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ленинград, 1964. 16 с.
21. Вахонєва Т. Деякі питання дії та застосування позовної давності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 2. С. 80–83.